

811.163.41:929 Ковачевић М.

811.163.41'26

<https://doi.org/10.18485/sj.2019.24.1.2>

ЈЕЛИЦА Р. СТОЈАНОВИЋ*

Универзитет Црне Горе

Филолошки факултет Никшић

Студијски програм за српски језик и књижевност

Оригинални научни рад

Примљен: 27. 11. 2018.

Прихваћен: 15. 01. 2019.

У ОДБРАНУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И „СРПСКИХ ЈЕЗИКА” (НАУЧНИ И СТРУЧНИ ДОПРИНОС МИЛОША КОВАЧЕВИЋА)

Циљ нашег рада је да сагледамо научне и стручне поставке и доприносе Милоша Ковачевића у одбрани српског језика у времену и временима која нијесу била наклоњена истини. Ковачевић, тумачећи ове процесе, наступа, прије свега, као лингвиста, служећи се чврстим научним критеријумима, не дајући простора ипровизацији и импровизаторима, не признајући и не прихватајући да социолингвистика треба да буде слушкиња политике, него да треба да буде постављена на, прије свега, лингвистичким, научним постулатима.

Кључне ријечи: српски језик, „српски језици”, лингвистика, социолингвистика, структура, типологија, комуникативност, политика.

1. Наука и(ли) идеологија у односу према српском језику. У времену 19, нарочито 20. вијека, а што се преноси и на 21. вијек, политичко-идеолошки пројекти усмјерени против српског језичког идентитета довели су до ситуације којој паралела нема у савременим цивилизацијским токовима. Тако је од једног „лингвистичког језика” (српског) створено више „политичких језика”, тј. несрпских имена за српски језик. На другој страни, српски језик никада није губио своју суштину, задржао је своју вертикалу кроз сву историју, било да се радило о говорном, било о књижевном (стандардном језику). Једно

*jelicast@yahoo.com

вријеме је, иако то није трајало предуго, примијењено кроз поједине уставне и законске акте, српски језик „пригрлио” име српскохрватски (макар формално). Вративши се потом српском имену „данашњи српски књижевни језик, за разлику од српскохрватског, именованом наглашава етнолингвистичку истину – да је то и етнички и лингвистички изворно српски језик” (Ковачевић 2015: 16). Кратак пресјек историјских дешавања показује нам да је српски језик, језик историјског континуитета (и као говорни и као књижевни) и препознатљиве структуре што се преточило и сублимирало и у Вуковој реформи (откад му се, у турбулентним временима, име мијењало, али не и суштина). Овакве процесе требало је посвједочити, поставити на научне темеље, освијетлити узроке и посљедице. То је неприкосновена и света обавеза и дужност науке, лингвистике, и прави научни посленици нијесу могли жмурити пред несвакидашњим научним и историјским фалсификатима. На овом пољу су доприноси Милоша Ковачевића немјерљиви. Тешко је представити све сегменте његовог рада из ове области, из које је, између осталог, Милош Ковачевић објавио више књига. Да не помињемо разне облике другог ангажмана: предавања, округли столови, институционални ангажман, полемике...

Покушаћемо да представимо основне смјернице и најважније сегменте у раду Милоша Ковачевића на овом пољу, и, истовремено, онога што је постало парадигма србистике у новије вријеме. Ковачевић, тумачећи ове процесе, наступа, прије свега, као научник, лингвиста, служећи се чврстим научним критеријумима, не дајући простора импровизацији и импровизаторима, не признајући и не прихватајући да социолингвистика треба да буде слушкиња политике, него да треба да буде постављена на, прије свега, лингвистичким, научним постулатима. Милош Ковачевић полази од тога да постоје три релевантна критеријума за одређење језичког идентитета, и то два чисто лингвистичка: „структурни (каква је структура датог језика) и генетски (из чега је постао дати језик, односно шта му је основица), и један социолингвистички: комуникативни (колико је дати језик разумљив говорницима другог језика)”, те у складу са тим слиједи закључак да су језици настали у бившим државама СФРЈ, из онога што је једно вријеме покривало име српскохрватског језика, уствари, један језик (Ковачевић 2015: 15). Ако је то један језик, како је дошло до стварања више имена за један лингвистички језик, шта су и какви су узроци који су до овога довели, поставља се питање. Ослањајући се на основне, лингвистичке критеријуме, Милош Ковачевић, када је потребно, узима у обзир и друге релевантне, а и пропратне критеријуме, те на основу комплексних анализа и увида у цјелину проблема изводи закључке.

Ковачевић иде за Вуком Караџићем, чија је мисао заснована на филолошко-славистичким становиштима 19. вијека: „Вук је не само сматрао него и доказао, што је прихватила и сва ’учена Европа’, да су сви Срби штокавци, али и истовремено да су сви штокавци (тада били) Срби. То значи да је

штокавско нарјечје својом цјелином српско, па је и књижевни језик који је на основу тог нарјечја Вук кодификовао такође етнички само српски” (Ковачевић 2015: 14), тј. српским језиком су говорили (и говоре) Срби три вјере (према Вуку, Срби три закона: грчком, римском и мухамеданском), вјерско се није поклапало (као што се ни данас у ширим свјетским размјерама не поклапа) са језичким, па ни са националним (поготово ако је национално повезано са новим, неисторијским критеријумима и етничким континуитетом, тзв. вјештачке нације). Како је данас дошло до тога да религија постане не само вододјелница нација (Екмечић 2011: 53) него и језика, прије свега као специфичност српског простора (етничког и језичког), Милош Ковачевић показује преко историјско-језичких процеса, научно и чињенички поткрепљујући свако извођење и сваки закључак.

Као прво, српски постаје српскохрватски да би, потом, почео да добије имена према државном, националном, вјерском критеријуму, како је и у ком периоду којој политици и идеологији одговарало. Структурногенетски код српског језика (и „српских језика”) је, према Ковачевићу, без обзира на све различите националне и територијалне употребе, исти, тако да је он на структурном и типолошком плану и даље један језик. Уз структурну истост, српски језик је и на комуникативном плану (на плану разумљивости његових говорника) такође један језик: „Али он је, због своје националне и територијалне ’некомпактности’ нужно варијантно раслојен језик” (Ковачевић 2006: 9, <http://www.politika.rs/gubrike>). Како каже М. Ковачевић: „У таласу југословенства, а потом и у заносу братства и јединства, вуков(ски) српски књижевни језик добио је, уз српски пристанак, мимо сваке научне лингвистичке логике, сложеничко име српскохрватски, не због тога што је он (етно)лингвистички и хрватски, него због тога што су га као свој књижевни језик прихватили и Хрвати.” Прихватање тог сложеничког назива, према Ковачевићу, наметало је и укоријењивало привид о равноправном српском и хрватском учешћу у датоме језику, иако је: „научно са њемачким и енглеским језиком готово подударан српски језик, јер се и српски, као и ови језици, не остварује само у једној држави нити само код једног народа” (Ковачевић 2006: 9). „Али, за разлику од енглеског и њемачког, који се реализују увијек са својим именима, српски језик се остварује, у великој мјери, под несрпским именима. На почетку своје стандардизације”, каже Ковачевић, „српски језик није био језик који је створен само за Србију, него је то био језик који је Вук Стеф. Карацић стандардизовао за све Србе ’без разлике вјерозакона и мјеста становања” (Ковачевић, исто). У периоду илирског покрета од те чињенице се није бјежало: „Да су Хрвати свој данашњи књижевни (стандардни) језик, који они зову ’хрватски’, преузели од Срба у 19. веку – недвосмислено показују изјаве и деловање тадашњих најзначајнијих хрватских филолога. Тако сам Људевит Гај, вођа илирског покрета, који је и најзаслужнији за хрватско преузимање српскога језика, године 1852. пише у

загребачким 'Народним новинама' да су Хрвати 'пригрлили' српски језик, док шест година раније у 'Даници хрватској' образлаже да тзв. илирски језик и није ништа друго него српски језик" (Ковачевић 2005: 4). Термин „илирски језик” употребљава се у значењу „српски” све до средине 19. вијека, како каже Људевит Гај: „У кога се је сачувао чисти илирски језик, кога обичаји, тко ли нам је понајвише гојио од кољена до кољена народне пјесме илирске? У сваком одговору наћи ћете Срби и Српство” (Ковачевић: исто). За граматiku Бартола Кашића из 1604. године (*Gramatika linguae illiricae*) сам Ватрослав Јагић каже: „То је граматика народног српског језика [...] Већ 1636. године у Загребу прихватају тај језик, који су назвали најприје илирски, а затим и хрватски. Али у суштини то није ништа друго него српски народни језик” (Ковачевић 1999: 371). Дакле, Ковачевић остаје на оним становиштима на којима је, осим Вука, била и званична филологија и славистика 19. вијека, па чак и хрватска филологија, лингвистика, прије свега она која је била на позицији прихватања Вукове реформе (али се у основним виђењима нијесу разликовали ни противници Вукове реформе који нијесу прихватили штокавицу и ијекавицу, па ни Вукову реформу, сматрајући је српским наслеђем, – али српским). Из ових основних научних поставки Ковачевић изводи своје закључке примијењене на конкретна подручја и дешавања посљедњих деценија (иако понекад започета већ крајем 19. вијека).

2. Језички процеси на простору данашње Хрватске. Иако су Хрвати први усвојили и протезирали име за језик српскохрватски, први су га се покушали и одрећи. Из историјата проблема постаје јасно да је Хрватима ово заједништво (сложенички назив – српскохрватски/хрватскосрпски и сл.) било потребно да би лакше од српског (преко илирског и српскохрватског) прешли на хрватско име за језик. Не тако дуго након што је српскохрватски (односно хрватскосрпски, и сл.), и формалноправно (у уставу и уставима, и законским актима) и нормативно-стандардолошки, задобио свој оквир, први су са њим „раскинули” Хрвати, управо они који су исфорсирали језичко „заједништво”, преко назива за језик илирски, а затим српскохрватски. Неколико је важних потеза из којих су произашли докуменати, које су Хрвати смислили и протезирали зарад свог замишљеног пројекта, а који су им потом служили за стварање особене (у свјетским размјерама непрепознатљиве) новохрватске језичке политике. О свим тим потезима, који су се претварали у прекретничке догађаје, докумената који су фабриковани, а на којима се заснивала и из којих се (по)рађала језичка политика, нескривено, аналитично и утемељено на здравим научним резонима, говори у својим радовима М. Ковачевића.

Највећи преокрет у новијој језичкој политици код Хрвата произашао је као производ једног документа који је настао седамдесетих година 20. вијека (односно, тај је документ проистекао, прије тога, као производ већ смишљене политике). Наиме, године 1967. појављује се (од широког круга хрватских

лингвиста, књижевника, културних посленика) *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика*, у којој се тражи да се хрватски језик уставом прогласи за самосталан на простору Хрватске, а којим се, даље, тражи „доследна примјена хрватског књижевног језика у школству, новинарству, јавном и политичком животу кад се год ради о хрватском становништву”, што, како налазимо код Павла Ивића, „значи и ван Хрватске – али истовремено ’да службеници, наставници и јавни радници, без обзира откуд потјецали, службено употребљавају језик средине у којој дјелују’ – што би, осим озакоњења нетрпељивости, очигледно обухватало и обавезу Срба у Хрватској да се служе ’хрватским’ књижевним језиком [...]. Истовремено је *Декларација* тражила пенетрацију ’хрватског књижевног језика’ у Босну и Херцеговину. Другим речима, Хрвати ван Хрватске добили би оно што се ускраћивало другом народу у Хрватској” (Ивић 2001: 227–229). Чак и остављајући по страни историчност, структурност, и историјско именовање датог језичког кода! Намјере овог типа, неколике деценије касније, испољиле су се и у случају „босанског језика” (о чему ће бити ријечи даље). Како запажа Милош Ковачевић, као „темељни аргумент” за „посебност” хрватског, босанског и црногорског језика узимане су флоскуле управо ове декларације, тј. да „постоји” „право свакога народа да свој језик назива властитим именом”. То „право” је, према Ковачевићу, смишљено (тј. измишљено) у Хрватској, позивањем не непостојеће међународне законе: „Без сумње су се први пут на тај аргумент позвали Хрвати у *Декларацији о називу и положају хрватског књижевног језика* (1967) тврдњом да је *’neotuđivo pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva vlastitim imenom, bez obzira radi li se o filološkom fenomenu koji u obliku zasebne jezične varijante ili čak u cijelosti pripada i nekom drugom narodu’*” (Декларација 1967: 164). И код присталица других преименовања српског језика тај је аргумент узиман за врхунски. Тако, на примјер, Џ. Јахић, „бранећи назив босански језик, каже да је *’pravo naroda na svoj naziv jezika, na svoj nacionalni naziv jezika, također neosporno i ne podliježe nikakvim naučnim sumnjama, pa čak ni političkim’* (Јахић 1999: 25). То право ’на национални назив језика’, будући да се Бошњаци нису определијелили за бошњачко него за босанско име језика, одједном прераста у ’право да свако свој језик назива како хоће’. Тако И. Чедић каже да *’ima prigovora da naziv bosanski jezik nije adekvatan jer nije usklađen sa imenom naroda koji se njime koristi. Kriterij imenovanja jezika prema imenu naroda stoji u koliziji s pravom da svako svoj jezik naziva kako hoće’* (Чедић 2009: 41, у напмени 1). На то право неријетко се позивају и заговорници ’црногорског језика’. Тако нпр. С. Перовић каже да *’svaki crnogorski građanin ima pravo da svoj jezik nazove svojim nacionalnim imenom’* (Перовић 2006)” (Ковачевић 2015: 46–47).

Да је овакво „право” неутемељено у међународним актима, односно да оно као такво не постоји, Милош Ковачевић је доказао провјеривши сва документа и ставове о језику у правним документима међународних организација,

Уједињених нација, Вијећа Европе, Организације о безбједности и сарадњи у Европи и Европској унији. Наводећи конкретна документа показао је која се све језичка „права” помињу и прописују у тим документима, те да међу њима не постоји и право народа на властито именовање језика. Такође се позабавио и питањем шта то заправо значи „међународно признање језика”, „које се такође неријетко помиње као један од крунских аргумената постојања наведених новоименованих језика” (Ковачевић 2015: 47). На непостојање таквог „права”, како наводи Ковачевић, указивано је и раније од неких лингвиста, нпр. код Грешела (2003: 164), „за кога је ово ’право’ хрватски ’изум’”, потом Менесланда, „по коме је оно ’југословенска традиција’”, као и код П. Јакобсена који примјећује да „нема рационалних објашњења за споменуто придавање значаја називу језика. Мишљење да ’свака земља има право на свој језик’ представља исувише упрошћено схватање односа између народа и језика. Народа који немају ’свој’ језик има толико да их не треба ни набрајати, и нема према томе никаквих разлога због којих би Хрвати и Босанци, на пример, одједном имали ’право на свој језик’” (Јакобсен 2010: 93–94, према: Ковачевић 2015: 48).

Ковачевић се посветио провјери свих међународних докумената која се тичу језичких права, те представљању у њима присутних ставова о овом проблему. Анализирајући и дајући на увид девет докумената која представљају најрелевантније међународни документе у којима се говори и о језичким правима, дошао је до закључка да су „безмало сви чланови и ставови о језику из тих докумената цитирани, уз тенденциозну и погрешну интерпретацију, у Изјави ХАЗУ (2005)”¹ (Ковачевић 2015: 49). Након детаљног разматрања, дошао је до закључка да се „ни у једном се од наведених докумената не говори о језичком праву народа, него искључиво о језичким правима или појединаца или припадника националних мањина.”² Само у једном документу, и то у

¹ Изјава ХАЗУ 2005: „Изјава Хрватске академије знаности и умјетности о положају хрватског језика, Хрватска академија знаности и умјетности, Разред за филолошке знаности”, *Jezik*, god. 52, br. 2, Zagreb, 2005, 41–80.

² У четири се документа, кад је ријеч о језику, говори само о *језичким правима мањина*: *Европска повеља за регионалне и мањинске језике* (донесена у Стразбуру 1992. године); *Оквирна конвенција за заштиту националних мањина* (коју је донијело Вијеће Европе 1995. године); *Нашка препорука о праву националних мањина на одгој и образовање* (донијела је Организација о европској безбједности и сарадњи – OSCE, OSSE); *Нацрт Уставног уговора* (коју је направила Европска унија 18. јуна 2004. године), (Ковачевић 2015: 50–52).

У четири се документа, како наводи Ковачевић, али сада не само она из европских организација и институција, него и она из Уједињених нација, потцртава *право појединца на свој језик*: *Европска социјална повеља* (с измјенама 1961, 1966, 1996); *Општа декларација о људским правима* (донијеле су је Уједињене нације 1948. године); *Међународни пакт о грађанским и политичким правима* (који су донијеле Уједињене нације); *Међународни пакт о привредним, социјалним и културним правима* (1966, 1976, – и у оквиру овог документа Уједињених нација указује се не језичку недискриминацију појединца).

Универзалној декларацији о језичким правима (Барселона, 1996), говори се о правима језичких заједница³, не укључујући критеријум држава и критеријум народа” (Ковачевић 2015: 52). У свим тим документима, изузимајући овај из Барселоне, говори се искључиво о језичким правима појединаца и припадника националних мањина: „Нигдје, ама баш нигдје, и не помињу се језичка права народа, нити држава, а камоли да се прописује *право народа да свој језик назове својим именом*. Тим је онда чудније да се у Изјави ХАЗУ, гдје се цитира највећи број овдје наведених ставова о језику, ти ставови интерпретирају као потврда за *’pravo naroda ili nacionalnih manjina na kulturni identitet i jezik’* (Изјава ХАЗУ 2005: 43), односно за закључак да из датих докумената проистиче да се *’u slučaju naroda u svojoj državi, ili jednoga od suverenih i konstitutivnih naroda u zajedničkoj državi više naroda, diskriminacija po jeziku ne može ni zamisliti, a kamo li dopustiti’* (Изјава ХАЗУ 2005:45). Дакле, у *’Изјави се цитирају реченице Уједињених народа гдје се говори о праву сваке особе да се слободно може служити својим језиком, а истовремено се те реченице у Изјави ХАЗУ приказују као да у њима пише да сваки народ мора имати различит језик. Тиме састављају Изјаве право сваке особе изврћу у право kolektiva’* (Кордић 2010:122). Зар је онда чудо што су управо Хрвати измислили *’право народа на властито име језика’*, а други га – или зато што нису провјеравали правну утемељеност тог *’права’* или зато што им је оно одговарало за оправдавање властитих на науци и праву неутемељених поступака – прихватили и ширили, тако да је то измишљено право, како смо видјели, код појединих лингвиста оквалификовано као *’обичајно право’*⁴, односно *’југословенска традиција’*”, закључује Ковачевић (Ковачевић 2015: 52–53). Међутим из овако погрешно и намјенски постављеног „права” ни на чему заснованог, проистекла је хрватска језичка политика, а након ње

³ Према овој декларацији, како појашњава Ковачевић, „под језичком заједницом подразумева се *’svako ljudsko društvo koje je istorijski smješteno na određenom teritorijalnom prostoru, bez obzira na to da li je taj prostor priznat ili ne, koje se identifikira kao narod i razvilo je zajednički jezik kao prirodno sredstvo komunikacije i kulturne kohezije među svojim članovima’* (Катнић–Бакаршић 1999:48). Будући да овај документ не полази од држава него од језичких заједница независно од политичког статуса њиховог језика, у њему о праву народа на властито назив језика нема ни помена, али се у чл. 33. прописује право на властито именовање самог народа, односно језичке заједнице: *’Sve jezične zajednice imaju pravo da sebe nazivaju imenom koje je u upotrebi u njihovom vlastitom jeziku. Svako prevođenje na druge jezike mora izbjeći dvosmislenu ili pejorativnu denominaciju’* (Катнић–Бакаршић 1999: 49)” (Ковачевић 2015: 52).

⁴ „За Р. Бугарског дато *’право’* има статус *’обичајног’*, будући да, по њему, *’уобичајени аргумент да сваки народ има право да свој језик назове својим националним именом начелно је неспоран, али уз двије битне оgrade. Прво, ту је реч о само *некаквом обичајном праву*, односно пракси која одавно постоји у свету, а не о праву које би било загарантовано у међународним институцијама и кодификовано у њиховим документима, јер тога напросто нема’* (Бугарски 2006). Додајмо, с чуђењем, како се нешто може подвести под *’обичајно право’*, како се као аргумент може призивати *’пракса која одавно постоји у свету’* ако нигдје друго сем на Балкану такво *’право’* није потврђено?!” (Ковачевић 2015: 48).

и „босанска” (са идејом „босанског”/„бошњачког” језика) и црногорска (са пројектом „црногорског” језика).

У случају када се језички идентитет данас не сматра као обавезан саставни дио националног идентитета (о чему свједочи велики број нација свијета које немају посебне језике, нити име језика које се подудара са именом нације), зашто се то на овим нашим просторима исфорсирало као обавезно и неопходно, поставља се питање!? И о томе проблему налазимо појашњење у радовима Милоша Ковачевића. Покушаји вјештачког стварања и доказивања посебности и идентитета били су пропраћени огромним трудом, да не кажемо великом муком, који су данас на дјелу, а из чега треба да проистекне језичка политика, или идеологија. Без обзира на сва прећуткивања и изокретања, – лингвистички критеријуми и историјски факти не могу се лако потријети. Новоформиране „балканске држав(иц)е, илити нације”, каже Милош Ковачевић, „заправо траже критеријуме језичке аутономије (под којом се подразумијева постојање свијести да је један језик јединствен и независан од било ког другог језика). Али ту аутономију увијек одређују према српском језику. Српски језик у таквој перспективи има статус *Abstand*-аутономије, његов статус као посебног језика не доводи се у питање, док ’властитом’ језику (тврдећи да је он различит од српског) прибављају статус *Ausbau*-аутономије, која почива на друштвеној свијести у чијој је подлози намјерно наглашавање разлика и планско удаљавање структуре једног идиома од њему генетски сродних или подударних идиома” (Ковачевић 2015: 67). При томе, као највећи „проблем”, јавља се, заправо, српски језик и његов несумњиви идентитет и историјски континуитет.

Као наставак поменуте декларације, почетком 1974. године, када су доношени нови уставни република у оквиру СФРЈ, једино Устав Хрватске, у односу на остале републике, посебно именује језик, и то на сљедећи начин: „У Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној је употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски”. Даље је процес, проистекао из овакве одреднице, у посљедњим деценијама, водио ка покушају вјештачког одвајања, те покушаја доказивања посебности (лингвистичке и сваке друге) хрватског језика.

Наставком Декларације, у великој мјери, може се сматрати „*Izjava Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti o položaju hrvatskoga jezika, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti*” из 2005. године, у којој је, према Ковачевићу, све „окренуто наглавачке”. У *Изјави*, између осталог, стоји да је „хрватски стандардни језик утемељен на новоштокавском нарјечју у битном био одређен најкасније у 18. стољећу”, а „тек се с Караџићевом реформом у 19. ст. нови српски стандардни језик радикално приближава хрватском стандарду”, а оба су стандарда, према *Изјави* засно-

вани на властитом избору („хрватски најмање од 18. ст. српски тек у 19. ст.”). Циљ ове изјаве је, према Ковачевићу, „да са јавност убиједи да су српски и тзв. хрватски књижевни језик ’по свом постанку и развоју’ различити, међусобно ’неовисни’ језици, и још к томе да је ’хрватски стандардни језик’ најмање за један вијек старији од српскога”, чиме се подмеће теза да су Срби од Хрвата преузели свој књижевни језик, или да су се стандардизацијом угледали на Хрвате (Ковачевић 2015: 140). Иако је, како образлаже Ковачевић, више него јасно, да су Хрвати свој данашњи књижевни (стандардни) језик преузели од Срба у 19. вијеку, преузимањем Вукове реформе. О томе говори и одредница у Бечком књижевном договору (иако почесто погрешно тумачена) да „један народ треба да има једну књижевност”. Одредница „један народ” односи се на српски народ, сматра Ковачевић: 1) с обзиром на Вукову диференцијацију да су сви штокавци Срби, Хрвати – чакавци); 2) с обзиром на то да је источнохерцеговачки дијалекат ушао је у основицу Вуковог српског језика, а и данашњег хрватског језика. У *Изјави* се Хрвати (покушавајући да се уклопе под „јужно нарјечје”) позивају на Дубровник (трудећи се да Дубровник пошто-пото подведу под „хрватско”), иако сви документи (и језички и фактички) говоре о томе да Дубровник никад у историји није био „хрватски”. За Дубровник је Милан Решетар, најбољи познавалац језичких прилика Дубровника (како су многи констатовали, а како је он својим научним радом заслужио), показао да се у њему откад је славизиран, говорило источнохерцеговачким штокавским говором (тј. српским језиком), те да, како каже Милан Решетар, „ко хоће да раздваја српско од хрватског, мора признати да је Дубровник увијек по језику био српски”. Истовремено, да се у Дубровнику народ (словенски) опредјелјивао за српско име језика, показатељ су, између осталог, и званични пописи. Према подацима које је сакупила Аустроугарска држава, када је 31. децембра 1890. године пописала становништво града Дубровника, српским језиком говори апсолутна већина од 5.823 људи, италијанским 677, чешким 48, пољским 6, немачким 263 и мађарским 384 (Dubrovnik. Kalendar 1897: 64. Ст.1). Према томе, хрватски лингвисти у *Изјави* се не држе научних нити историјских критеријума (Ковачевић 2015: 141–143).

Важан пропратни дио хрватске језичке политике јесте и покушај да све што је ушло у састав данашње Хрватске историјски подведе под хрватско: национално, језичко, културолошко, споменичку грађу, често се проширујући и на сусједне просторе, чему је такође посветио пажњу Милош Ковачевић у својим прилозима.

Из овакве хрватске језичке политике, као, на неки начин иницијалне, проистекле су и политике на другим просторима, често се ослањајући на оно што је протежирала Хрватска.

3. Језички процеси на простору данашње Босне и Херцеговине. Хрватски филолошко-политички програм рефлектовао се, боље речено умногоме се

пресликао на простор данашње Босне и Херцеговине. Мада започет у вријеме Калајеве политике. Калајев пројекат је пропао, недуго потом пошто је започет, али је, запажа Ковачевић, Калајев покушај стварања унитарне Босне и Херцеговине, „са Босанцима као јединственим народом и босанским језиком као главним обједињујућим критеријумом тог 'народа' – био у првом реду усмјерен на асимилацију Срба и Хрвата”, тј. њихово утапање у замишљене Босанце (Ковачевић 2015: 137). Такав некадашњи Калајев пројекат на дјелу је и у новије вријеме у Босни и Херцеговини: „После промене идентитета од муслиманског у бошњачки 1993, први приручници босанског језика су рађени на основу Калајевог из 1883. године” (Екмечић 2011: 315). Само су границе Калајевог пројекта (од савремених протагониста) постале још растељивије и прилагођене новијим задатим потребама и приликама. Како налазимо код Милоша Ковачевића, у посљедње двије деценије „укрштена” су два параметра и аршина, који се покушавају примијенити зависно од ситуације до ситуације, како протагонистима новонастале језичке политике одговара: у једном се протежу тзв. „државни” предуслови за именовање језика: – име језика = називу једног дијела државе, – босански; други пут се потенцира име за језик изведено од назива једног дијела државе (Босна), сада проширено изван граница Босне и Херцеговине на све просторе гдје живе они који се национално изјашњавају као Муслимани/Бошњаци. Према Ковачевићу: „Босански Муслимани су, наиме, током посљедње а ратне деценије 20. вијека своје дотадашње етничко име Муслиман замијенили етнонимом (етничким именом) Бошњак, а истовремено су и за назив језика одабрали глотоним босански језик. Тиме су они узурпирали право на обје битне творенице (и етноним и ктетик) од именице Босна, насилно им мијењајући значење, или подводећи под њихово значење и нежељена значења која не само да задиру него и негирају уставна права Срба (а и Хрвата) као конститутивних народа у Босни и Херцеговини [...]

Термин босански језик тако се јавља термином за 'земаљски језик', тј. термином за језик свих Босанаца, односно свих становника БиХ [...] Осим тога, Муслимани су избором етнонима Бошњаци и глотонима босански језик директно исказали тежњу ка унитарној БиХ” (Ковачевић 2007: 152). Тако се помоћу именовања језика „босански”, покушава овакво именовање наметнути и територијално и етнички на цјелопупан простор Босне и Херцеговине, а потом проширити, чак и у односу на Калајево вријеме, на све просторе гдје живе они који су муслиманске вјероисповијести: „Житељи, односно становници Босне (а назив *Босна* узима се и као скраћено име за цијелу Босну и Херцеговину) нису само Муслимани, него, уз њих, још и Срби и Хрвати. Пошто су Муслимани етнику (становнику територије) *Бошњак* сада приписали значење етнонима (имена етничке скупине, народа) они су тиме заправо свјесно или несвјесно на двострук начин негирали равноправност Срба (и Хрвата) у БиХ. Најприје тиме што језичком везом топонима *Босна* и етнонима *Бошњак* свјесно натурају тезу

о себи као једином аутохтоном народу у Босни и Херцеговини, што директно угрожава равноправни статус Срба као једног од конститутивних народа у Босни и Херцеговини. С друге стране, претварањем етника (имена територије) *Бошњак* у етноним (име народа), Муслимани онемогућавају Србима (и Хрватима) употребу дате именице у значењу етника, јер се то значење сада мијеша са значењем народа, тако да се при њеној употреби ствара језичка недоумица да ли се ради о становнику Босне или припаднику једног од народа у Босни. Муслимани су се побринули да Србима ускрате и могућност употребе другог синонимног, и много раширенијег, етника – *Босанац*” (Ковачевић 2007: 152).

Наметањем имена за језик „босански” и ван територије БиХ (свуда гдје живе Муслимани/Бошњаци – како се национално изјашњавају) показује се нова и другачија врста претензије. О томе недвосмислено, а парадоксално, говори и књига *Босански језик* (Сарајево 1991), у којој Сенахид Халиловић каже да босанску варијанту (како је он назива) конституишу „bosanskomuslimanski standardnojezički tip, bosanskosrpski i bosanskohrvatski standardnojezički tip... Bosanski Muslimani imaju zato neotuđivo pravo da svoj jezik nazivaju svojim imenom, koje se odnosi i na jezik u Sandžaku, Kosovu i Crnoj Gori, te u dijaspori (Makedonija i Turska) kad su u pitanju Muslimani” (Halilović 1998).

Осим изостављања српског и хрватског имена, изопштава се и име Херцеговина и херцеговачко. Иако је (или управо зато што јесте) Херцеговина увијек била искључиво српска земља, Калајева политика, а као њен наставак и потоње политике, сматра Ковачевић, условила је да се „земаљски језик”, тј. језик који је требало да се односи на Босну и Херцеговину, никада није звао херцеговачки. Идући за „образложењем” Џевада Јахића, Милош Ковачевић показује зашто се, између осталог, избјегава одредница херцеговачки: херцеговачки дијалекат остао је једина основица Вуковог српског књижевног језика, који обједињује све Србе, ма гдје да живе и ма ког закона, историјски и филолошки везан за Србе, да га ни Турска ни Аустро-Угарска није могла приписати као иманентном било ком другом народу, те на њему Аустро-Угарска није могла темељити антисрпску национално-језичку политику у Босни и Херцеговини (Ковачевић 1915: 162). Зато је она избјегла термин херцеговачки, иако се земља (када се већ све почело заснивати на термину „земаљски језик”) звала (и данас зове) Босна и Херцеговина.

Више је него јасно шта је пројекат политике која се, у складу са Калајевом политиком, спроводи у БиХ: све босанско (језик, нација, држава) – како на савременом плану тако и на историјском: савремене пројекције покушавају се (научно неуспјешно, а политички агресивно) надомјестити на цјелокупно историјско наслеђе свих простора који су данас у саставу Босне и Херцеговине. Као да је то одувијек један историјски, компактан и богомдани простор – босански (тј. свебосански). То је веома јасно показао Милош Ковачевић у својим научним и стручним радовима, истовремено покушавајући да да

смјернице како се таквој политици супроставити, односно поставити језичку политику на здраве научне основе. Показати и пројавити историјску истину и научну перспективу.

4. Језички процеси на простору данашње Црне Горе. Црна Гора представља посебан случај, не само када се направе паралеле са језичком политиком у свјетским цивилизацијским контекстима, него и с обзиром на дешавања у Хрватској и Босни и Херцеговини. Да би се спровео пројекат „црногорског језика”, требало је много импровизација, фалсификата, присиле, што је нарочито јасно када се ставе у однос лингвистички и нелингвистички критеријуми, и процеси у складу са тим, те се дешавања у савременој Црној Гори ставе у контекст тих (не)критеријума. То је најпластичније и најпрецизније представио Милош Ковачевић у својим радовима, називајући црногорски језик „уникатношћу” у свјетским размјерама (Ковачевић 2018: 148). Лингвистички критеријуми су постојани и јасни, зато их има неупоредиво мање него политичких. Лингвистички критеријуми су: структурни, односно системско-типолошки (тј. шта језик јесте с обзиром на граматичку структуру); генетски (из чега производи његов историјски континуитет); комуникативни (разумљивост). Нелингвистичких „критеријума”, који су на простору Црне Горе служили као „оправдање” стварања „језика”, односно новог имена за језик, има неупоредиво више, стварају се и додају нови – с обзиром на новонасталу ситуацију, пројекте и потребу. Између осталих, то су: 1. право сваког народа да свој језик зове својим именом, 2. право нације да језик зове својим именом, 3. самопроцјена (и опредјељење, често исконструисано и задато) говорника датог језика, 4. критеријум договора нелингвистичких, односно политичких ауторитета; 5. „критеријум” компромиса, 6. критеријум независне државе; 7. критеријум културе, 8. уставно одређење имена за језик, 9. норма и стандардизација као критеријум... (Видјети: Ковачевић, Шћепановић 2011).

Дакле, без иједног научног, лингвистичког, историјског, истинитоносног критеријума, као пуки политички конструкт, у Црној Гори уведено је име за језик „црногорски”. „Образложења” за промјену имена језика у Црној Гори била су (и даље остала) сасвим неутемељена и невезана за примарне (и основне) постулате на којима се заснива здрава, научно и културолошки утемељена језичка политика и наука о језику.

Политика према језику у Црној Гори, с обзиром да је настала мимо сваког критеријума, или насупрот свакој критеријалности, преименовањем српског језика у „црногорски”, према Ковачевићу, доводи до опште деструкције, не само језичке, него и духовне, културне, до фалсификовања историјског наслеђа и промјене цјелокупног бића и битности у Црној Гори.

5. С обзиром на све ове „језичке политике”, Милош Ковачевић изводи закључак: „Српски језик данас се према критеријуму норме, остварује у чети-

ри варијанте: српској, хрватској, бошњачкој и црногорској варијанти. Наиме, свака од тих варијанти на нормативном плану има неке специфичности које су само показатељ различите реализације истога језика, а никако критеријум негирања лингвистичке истости српскога језика. Различите норме не значе различите језике” (Ковачевић 2015: 17).

Синтагме „политички језик” и „лингвистички језик” (које су на извјестан начин постали термини) донијело је ново вријеме као реакцију на политичку присилу над лингвистиком на постјугословенским просторима, што Милош Ковачевић на сљедећи начин појашњава: „Сам термин ’лингвистички језик’ готово је плеонастичан, ако се зна да не може постојати неки ’нејезички језик’. Иако плеонастичан, он је више него потребан е да би се помоћу њега, негативном дефиницијом, могао одредити ’политички језик’. Идентитет ’лингвистичког језика’ почива, наиме, на (социо)лингвистичким критеријумима: структурном, генетском и комуникативном. Уколико се та три критеријума подударају код више идиома, онда кажемо да они не представљају различите језике, него да потпадају под исти ’лингвистички’ језик. С друге стране, ’политички’ је језик онај који не удовољава ниједном од наведених лингвистичких критеријума идентификације ’лингвистичког’ језика. Због тога ’преименовање’ једног језика не значи истовремено и постојање другог језика” (Ковачевић 2015: 15). С обзиром на све представљено, примијењено на наше просторе, српски језик је „лингвистички језик” (тј. језик који има историјску и лингвистичку посебност), било да се ради о предвуковском или поствуковском времену, док су остало продукти политике, најчешће суве и огољене, са много фалсификата и импровизација. Политика не треба и не би смјела да се надомјешта науци, у овом случају лингвистици и историји, а супростављање томе да мач политике буде над науком пут је научног дјела Милоша Ковачевића.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Dubrovnik. Kalendar 1897: *Kalendar za prostu 1898. Godinu.* Godina II. Izdanje i naklada Srpske Dubrovačke štamparije A. Pasarića.

Екмечић 2011: Милорад Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања. Историја Срба у новом веку (1492–1992)*, Београд: Евро–Ћунти.

Halilović 1998: Senahid Halilović, *Bosanski jezik*, Sarajevo: Baština.

Ковачевић 1999: Милош Ковачевић, *У одбрану српског језика – и даље*, Београд: Требник.

Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *О праву народа на сопствено име језика, у: Српски језик између науке и политике*, Друштво наставника

српског језика и књижевности Републике Српске, Бања Лука, 46–62.

Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Српски језик и српски језици*, Београд: СКЗ, БИГЗ.

Ковачевић 2005: Милош Ковачевић, *Против неистина о српскоме језику*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвета”.

Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, Однос српскога језика и његовог писма према мањинским језицима и њиховим писмима, Симпозијум о ћирилици 2007: Обавезе у школству, струци и правопису у вези са српским језиком и његовим писмом последице доношења новог Устава Републике Србије (Филологија и лингвистика), (у: Дневни лист *Политика*, 33195, 5. 3. 2006, стр. 9).

Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, Српски језик између политике и лингвистике, *Слово*, Часопис за српски језик, књижевност и културу, Година IV, бр. 11, Никшић.

Ковачевић, Шћепановић 2011: Милош Ковачевић, Михаило Шћепановић, *Српски језик у вртлогу политике*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Српски језик између лингвистике и политике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.

Ковачевић 2018: Милош Ковачевић, *Борба за ћирилицу и српски језик*, Вишеград, Андрићград: Андрићев институт.

IN DEFENSE OF THE SERBIAN LANGUAGE AND
“SERBIAN LANGUAGES” (THE SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL
CONTRIBUTION OF MILOŠ KOVAČEVIĆ)

Summary

The paper surveys the scientific and professional work of Miloš Kovačević in the defense of the Serbian language in a time and times that have not been auspicious to the truth. In his interpretation of these processes, Kovačević first and foremost acts as a linguist, relying on solid scientific criteria, not giving room to any improvisation or improvisers, not conceding and not accepting that sociolinguistics should be a servant to politics, but that it should be based primarily on linguistic, scientific postulates. The phrases “political language” and “linguistic language” (which have in a certain way become terms) were brought on by the new time as a reaction to the political coercion over linguistics in the

post-Yugoslav parts. In order for something to be a language (“linguistic language”), it should be founded on scientific criteria, those being: structural, genetic and communicative. On the other hand, a “political language” is a language which does not satisfy a single one of these linguistic criteria. Therefore, according to Miloš Kovačević, the “renaming” of a language does not simultaneously mean the existence of another language. Applied to our parts, the Serbian language is a “linguistic language” (i.e. a language which has a historical and linguistic specificity), whether it is about the pre-Vukovite or post-Vukovite time, whereas the others are products of politics, mostly flat and bare, with many forgeries and improvisations.

Keywords: Serbian language, Serbian languages, linguistics, sociolinguistics, structure, typology, communicativeness, politics.

Jelica R. Stojanović

Po naobrazbi

Odlomak	vješti čitanju i pisanju		vješti samo čitanju		koji ne znaju čitati ni pisati	
	mušk.	žen.	mušk.	žen.	mušk.	žen.
Dubrovnik	2319	1507	11	20	1202	2161
Gruž-Lapad	296	169	2	5	244	358
Brgat Gornji	24	7	—	—	95	96
Brgat Donji	17	—	—	—	107	106
Grbavac	9	—	—	—	86	100
Martinovići	22	1	—	—	78	106
Makoše	15	1	—	—	109	129
Buići	8	—	—	—	120	107
Petrača	12	—	—	—	77	97
Čelopeci	15	—	—	—	95	101
Čibača	19	1	1	—	108	132
Brašina	19	7	—	—	120	150
Zavrelje	14	2	1	—	92	145
Soline	5	—	—	—	56	71
Plat	11	1	—	—	85	103
Skupa	2805	1696	15	25	2674	3962

Po jeziku (govoru u kući)

Odlomak	Srpski	Tali- janski	Slo- venski	Ruski	Češki	Poljski	Nje- mački	Ma- gjarski
Dubrovnik	5823	677	19	—	48	6	263	384
Gruž-Lapad	1028	26	—	2	4	—	22	—
Brgat Gornji	222	—	—	—	—	—	—	—
Brgat Donji	230	—	—	—	—	—	—	—
Grbavac	195	—	—	—	—	—	—	—
Martinovići	207	—	—	—	—	—	—	—
Makoše	254	—	—	—	—	—	—	—
Buići	235	—	—	—	—	—	—	—
Petrača	186	—	—	—	—	—	—	—
Čelopeci	211	—	—	—	—	—	—	—
Čibača	261	12	—	—	—	—	—	—
Brašina	284	1	—	—	—	—	—	—
Zavrelje	253	—	—	—	—	—	—	—
Soline	132	—	—	—	—	—	—	—
Plat	200	—	—	—	—	—	—	—
Skupa	9713	716	19	2	72	6	285	384

Dubrovnik. Kalendar 1897: *Kalendar za prostu 1898. godinu*. Godina II. Izdanje i naklada Srpske Dubrovačke štamparije A. Pasarića.